

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'367.5:81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.4.1/37>

Громко Т. В.

Національний університет «Одеська політехніка»

ФОНОТАКТИЧНА ТА СЕМАНТИЧНА МОТИВАЦІЯ ПРАВИЛА ПЕНУЛЬТИМИ В ЛАТИНСЬКІЙ АКЦЕНТОЛОГІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз фонотактичної та семантичної мотивації правила пенульtimi в латинській акцентології, що передбачає постановку наголосу на передостанньому складі залежно від його довготи. Дослідження ґрунтується на фонологічному та порівняльно-історичному підходах до вивчення латинської акцентної системи та має на меті виявити внутрішні механізми її формування. Авторка розглядає історичну еволюцію латинського наголосу як поступовий перехід від вільного (ініціального) до обмеженого (кількісно-умовного) типу, що знайшов свій синтез у класичній латині через фонологічну регулярність, нормативне закріплення й метричну практику.

Особливу увагу зосереджено на фонотактичній структурі латинських слів: проаналізовано роль довготи пенульtimi як фактору ритмічної стабільності мовлення, що слугує зручним механізмом для сприйняття і відтворення мови. Підкреслено, що латинська система наголосу базується на чітко визначеній системі ваги складів (відкриті й закриті склади, дифтонги, позиційне подовження голосних), що забезпечує прогнозованість акцентного патерну. Розкрито, як фонологічна організація латинських лексем сприяє ритмічній цілісності слова й мовлення загалом, а також як ця організація успадковується або трансформується в романських мовах.

У статті також порушується питання семантичної мотивації акцентної структури. На основі аналізу латинських лексем з різною позицією наголосу (наприклад, *ortītus* – «найкрацій» та *ortātus* – «бажаний») зроблено спробу з'ясувати, чи наголос впливає на семантичну диференціацію слів. Визначено, що хоча правило пенульtimi є переважно фонологічним, у ряді випадків воно може корелювати з граматичною функцією слова або словотворчим типом, сприяючи розрізненню частин мови. Наведено приклади лексем, де наголос відображає синтаксичну роль або функціональну належність слова в реченні, хоча такі випадки не є системними, а радше вторинними відносно фонологічної мотивації.

Типологічно латинський наголос розглядається як фіксований кількісно-орієнтований патерн, що контрастує з рухомими системами в санскриті або давньогрецькій мові. Таке порівняння дозволяє позиціонувати латину в ширшому індоєвропейському контексті як мову з оптимізованим фонологічним механізмом акцентуації. Підкреслено значення латинської акцентної моделі як джерела структурних впливів на романські мови, зокрема італійську, французьку, іспанську, де спостерігається спадкоємність або переробка пенультимного патерну.

Результати дослідження відкривають перспективи для подальшої розробки акцентологічних моделей у межах фонологічної типології, а також для вивчення процесів граматикизації ритмічних структур у церковній латині та її варіантах. Актуальним вбачається також зіставлення латинської акцентної системи з іншими формами фіксованого наголосу в індоєвропейських мовах, а також із сучасними тенденціями в діяхронному мовознавстві, пов'язаними з інтерпретацією фонологічної прозорості як чинника мовної стабільності.

Ключові слова: латинська мова, пенультимний наголос, фонотактика, довгота складу, семантична мотивація, фонологія, акцентологія, індоєвропейські мови, типологія наголосу, романські мови.

Постановка проблеми. Наголос є однією з ключових просодичних характеристик мови, що визначає ритмічну організацію мовлення, впливає на сприйняття й розуміння лексичних одиниць та виконує смислорозрізнявальну функцію. У латинській мові наголос (*accentus*) набуває особливого значення, оскільки його місце не є вільним, а регулюється чіткими закономірностями, серед яких центральне місце посідає так зване правило пенульtimi (*regula raenultimae*). Металінгвістично це правило ґрунтується на фонотактичній характеристиці складу, зокрема на поняттях «ваги складу», «довготи» та «закритості», і вимагає, щоб наголос у багатоскладовому слові розташовувався або на передостанньому, або на третій від кінця складі залежно від тяжкості пенульtimi. Попри усталеність цього правила в класичній латині, його походження, еволюція та мотиваційні чинники залишаються дискусійними. Зокрема, суперечки точаться навколо того, чи є правило пенульtimi виключно результатом внутрішніх фонологічних змін, чи воно має також семантичну, морфологічну або типологічну основу. Крім того, досі не з'ясовано, якою мірою акцентологічні моделі латини були зумовлені впливом праіндоєвропейської спадщини та чи відображають вони універсальні закономірності мовної еволюції.

У сучасному латинознавстві бракує комплексного аналізу правила пенульtimi як феномену, вмотивованого не лише фонотактичними чинниками, а й можливими семантичними й типологічними детермінантами. Тому актуальним постає дослідження, що поєднує історичний, фонологічний, морфологічний та порівняльний підходи для вивчення латинського наголосу, зокрема в контексті його впливу на романські мови.

Історично-лінгвістичний контекст. Проблема латинського наголосу має складну історичну перспективу, що включає кілька етапів еволюції акцентної системи – від праіндоєвропейського спадку до нормативної системи класичної латини. У реконструктивних дослідженнях праіндоєвропейської мови латинь традиційно розглядається як мова, що вийшла з фази рухомого наголосу, притаманного архаїчному періоду, та набула фіксованого патерну, що виводиться із типології ініціального або вагозалежного наголошення. На ранньому етапі розвитку (пралатинь, етруске оточення) переважав ініціальний наголос, що свідчить про спрощення у порівнянні з праіндоєвропейською системою, де місце наголосу могло змінюватися в парадигмі залежно

від морфологічної форми. Цей тип акцентуації підтверджується фонетичними слідами редукції голосних у ненаголошених позиціях, а також морфологічними архаїзмами, засвідченими в поезії доби Плавта. Починаючи з III–II ст. до н.е., спостерігається поступовий т.зв. дрейф наголосу з початку слова до пенультимної зони, що супроводжується зростанням ролі фонотактичних чинників, зокрема ваги складу. У класичній латині (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) формується стабільне правило пенульtimi, яке визначає наголос на передостанньому складі за умови його «тяжкості», або на антепенульtimi в разі «легкості» пенульtimi. Такий принцип розташування наголосу узгоджується з універсальною типологічною тенденцією мов світу – притягуванням наголосу до важких складів, що забезпечують ритмічну опору в мовленні. Водночас вважається, що нова модель латинського наголосу не лише запозичила певні риси з архаїчної акцентної системи, але й адаптувалася до потреб усної декламації, поезики та нормативної граматики. У посткласичний період акцентна система латини залишається загалом стабільною, однак у межах церковної й середньовічної латини відбуваються певні зрушення, які вплинули на романські мови й сформували основу для нових наголосових патернів. Таким чином, еволюція латинського наголосу – це не лише питання фонології, а й маркер глибинних структурних змін у граматичній організації мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика латинської акцентуації, зокрема правило пенульtimi, була предметом уваги як класичних, так і сучасних дослідників, однак комплексне осмислення мотиваційної природи цього явища в межах фонологічної типології, історичної граматики й семантичної парадигматики продовжує потребувати уточнення. Одним із ключових джерел інформації про латинський наголос залишаються праці давньоримських граматиків, серед яких Присціан виокремлює залежність місця наголосу від довготи складу, підкреслюючи, що наголос не може падати на останній склад слова [8, с. 87].

У сучасній латиністиці спостерігається зростання інтересу до фонотактичного обґрунтування акцентуального патерну. Так, Б. В. Фортсон у своєму дослідженні ритміки латинської комедії Плавта висвітлює динаміку акцентної перебування латини – від ініціального до пенультимного наголосу, що простежується в метричних коливаннях вірша [3, с. 112–113]. Праця Л. Пультрової демонструє спробу поєднати реконструкцію

праіндоєвропейської наголосової системи з емпірією латинської фонології, наголошуючи на стабілізації наголосу через домінування фіксованих ритмічних шаблонів у класичний період [9, с. 5–6].

Фонологічна теорія ваги складу отримала системне застосування у монографії Кевіна Раяна, який доводить, що латинь, подібно до низки інших індоєвропейських мов, формує акцентну систему на основі опозиції «важкий/легкий склад», де важкий склад (із довгим голосним, дифтонгом або закритий приголосним) тяжіє до акцентної позиції [10, с. 59–62]. А. Р. Местер, досліджуючи латинську просодію в контексті метричних структур, характеризує латинський наголос як «кількісну трохеєву систему», де реалізація ритмічного наголосу передбачає послідовність довгого й короткого складу [7, с. 2].

Окремий шар літератури становлять педагогічні та популяризаторські джерела. І. Е. Маккензі у своєму навчальному матеріалі надає стислу, але точну типологію латинських акцентів із прикладами морфологічної та фонетичної мотивації наголосу [6]. Сучасні лінгвемпіричні

платформи (Stack Exchange, Books'n'Backpacks) також активно репрезентують спрощені схеми правила пенульtimi, зосереджуючись на застосуванні наголосу в контексті латинських слівформ [4]. Ці ресурси, хоча й неакадемічні, проте демонструють сталий інтерес до проблеми наголосу в науковому дискурсі.

Варто також згадати експериментальне дослідження Д. Апуссідю й П. Боерсми, які застосовують підходи теорії оптимальності (Optimality Theory) для моделювання латинського наголосу, порівнюючи ефективність різних алгоритмів навчання на основі латинських наголосових шаблонів [2, с. 18–20]. Більшість авторів, розглядаючи правило пенульtimi (див. табл. 1), надають перевагу фонотактичному обґрунтуванню акцентного патерну, водночас семантична мотивація та її кореляція з морфологічною функцією слова залишаються недостатньо дослідженими. (див. табл. 1).

У підсумку, питання про взаємодію ритмічної структури та значення в латинській акцентології, а також типологічну природу цього правила у співвідношенні з індоєвропейськими мовами потребують подальшого системного аналізу.

Таблиця 1

Аналіз висвітлення питання в латиністиці

Автор / Джерело	Період / Рівень аналізу	Основний внесок у вивчення наголосу	Коментар
Присціан (Priscianus)	Античність (V–VI ст.)	Визначає неможливість наголосу на останньому складі; вказує на залежність від довготи складу	Одне з головних джерел акцентуальної норми класичної латини
Брент В. Фортсон (Brent W. Fortson, 2008)	Сучасна латиністика, ритміка	Аналізує метрику Плавта; реконструює етапи переходу від ініціального до пенульtimного наголосу	Застосування синхронного й діахронного підходу
Люціє Пултрова (Lucie Pultrová, 2011)	Історична фонологія, порівняльний аспект	Співвідносить латинський наголос із праіндоєвропейськими моделями; наголос як стабілізований елемент	Важливий зв'язок із праіндоєвропейською спадщиною
Кевін Раян (Kevin Ryan, 2016)	Фонологія, типологія	Формулює теорію фонотактичної ваги; латинь як мова, чутлива до «важких» складів у наголосі	Теоретичне обґрунтування з позицій Optimality Theory
А. Р. Местер (A. R. Mester, 1994)	Теорія просподії, латинь	Визначає латинський наголос як «кількісну трохеєву систему» (quantitative trochee)	Вплив метричних шаблонів на акцентуацію
І. Е. Маккензі (I. E. Mackenzie (n.d.))	Навчальна латиністика, приклади	Подано доступну типологію латинських наголосів з прикладами розподілу за довготою складів	Практично-орієнтоване викладення
Stack Exchange / Books'n'Backpacks	Освітній / популярний рівень	Пояснення правила пенульtimi, приклади з морфологією, аналіз помилок у наголошенні	Свідчить про зацікавлення темою в сучасному освітньому дискурсі
Д. Апуссідю та П. Боерсма (Aroussidou & Boersma, 2004)	Оптимальність і латинський наголос	Зіставлення алгоритмів навчання наголосу в латині (ОТ-аналіз)	Інтерпретація латини через сучасні лінгвістичні теорії

Постановка завдання. Метою цієї статті є всебічне дослідження фонотактичної та семантичної мотивації правила пенульtimi в латинській акцентології як складного мовного явища, сформованого в результаті внутрішньофонологічних перебудов, типологічних закономірностей індоєвропейських мовних систем і потенційних семантичних детермінацій. Дослідження спрямоване на виявлення фонотактичних чинників, що визначають розташування наголосу в латинських словах, зокрема на основі структурних характеристик складу – його довготи, відкритості або закритості, а також наявності дифтонгів. Окрему увагу приділено з'ясуванню можливих семантичних і морфологічних умов, які можуть корелювати з акцентною структурою, тобто визначити, чи виконує наголос у латині не лише ритміко-структурну, а й смислорозрізнявальну функцію. Також аналіз охоплює порівняння латинської системи наголосу з акцентними моделями інших індоєвропейських мов (зокрема грецької, санскриту, германських мов) з метою окреслення типологічного статусу латини, виявлення універсальних закономірностей формування акцентних систем і специфіки латинської моделі як системи з кількісно зумовленим наголошенням.

Матеріалом для даного дослідження слугували дані з історії латинської мови, що відображають становлення та функціонування акцентної системи в різні етапи її розвитку – від пралатини до класичної й посткласичної латини. У центрі уваги – фонологічні особливості латинських слів, описані в античних граматиках, зокрема у творах Присціана, де фіксується залежність наголосу від довготи складу та виключення останнього складу з наголосової позиції [8, с. 87]. Важливу методологічну опору становлять реконструктивні праці з індоєвропейської акцентології, зокрема дослідження Б. Фортсона та Л. Пультрової, які дають підстави для відтворення етапів формування пенультимного патерну [3, с. 112–113; 9, с. 5–6].

У роботі застосовано *методи* фонологічного аналізу (зокрема визначення довготи та відкритості складів), а також порівняльно-історичного аналізу, що дозволяє зіставити латинську акцентну модель з акцентологічними системами інших індоєвропейських мов. З урахуванням типологічних підходів сучасного мовознавства розглядається латинська система наголосу як модель із кількісно зумовленим наголошенням, що демонструє подібність до акцентної організації в таких мовах, як грецька, санскрит, готська. Окрема увага приділяється виявленню можливої

семантичної мотивації наголосу шляхом аналізу латинських лексем із подібною морфологічною структурою, але різною акцентною характеристикою. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити правило пенульtimi як результат фонологічної, морфологічної та, ймовірно, семантичної взаємодії в межах латинської мовної системи.

Виклад основного матеріалу. Історична еволюція латинської акцентуації демонструє перехід від архаїчної системи з ініціальним наголосом до сформованого у класичний період пенультимного патерну. У найдавніших фазах розвитку латини – зокрема в пралатині – наголос, імовірно, фіксувався на першому складі слова незалежно від його морфемної будови. Це підтверджується спостереженнями за редукцією голосних у ненаголошених фінальних складах, наприклад у формі *dominus* < *dominos*, де початковий склад зберігає повноцінний голосний, а кінцевий – зазнає змін [3, с. 98–100].

Однак уже в період архаїчної латинської поезії (III–II ст. до н.е.) простежуються відхилення від первинного наголосу. У віршах Плавта та Теренція засвідчені численні приклади, де наголос тяжіє до пенульtimi або антепенульtimi, зокрема в словах на кшталт *mūlieribus* («жінкам»), *pēriculum* («небезпека»), *fāciēs* («обличчя»), *honēstus* («чесний»), *ālveus* («русло»). У першому прикладі наголос падає на третій від кінця склад (*mūlieribus*), бо передостанній склад (*ri*) є легким (містить короткий голосний і відкритий склад). Натомість у слові *honēstus* наголос фіксується на передостанньому складі (*nēs*), що є закритим і важким, а отже, згідно з правилом пенульtimi, притягує наголос [10, с. 60–61].

Джерела античної граматичної традиції, зокрема *Institutiones grammaticae* Присціана, зафіксували загальну закономірність: «nullum verbum ultimam partem accentuat» – тобто «жодне слово не має наголосу на останньому складі» [8, с. 87]. Саме Присціан звертає увагу на взаємозв'язок між структурою складу та позицією наголосу. Наприклад, у слові *filius* («син») наголос падає на антепенультиму (*fī-*), оскільки пенульtima (*li*) є легкою, а отже не може утримати наголос. У слові *Eurōpaeus* («європейський»), навпаки, склад *rae-* є довгим завдяки дифтонгу, тому наголос фіксується саме на ньому: *Eu-ro-paē-us* [6, n.d.].

Окрім граматик, важливе значення має аналіз поетичних текстів. Метрична практика в латинській драмі – особливо у творах Плавта – виявляє

варіативність, що вказує на перехідний характер наголошення. Так, у словах *ábiciō* («відкидаю») і *relínquō* («залишаю») наголос узгоджується з довготою пенульtimi, тоді як у формах із короткою пенульtимою, як *hóminis* («людини»), він переміщується на третій від кінця склад. Ці спостереження дозволяють стверджувати, що вже у II ст. до н.е. латинська мова формує чітку орієнтацію на кількісну характеристику складу як основу акцентуального правила [7, с. 4–6].

На особливу увагу заслуговує також синтагматичне використання наголосу в словах зі змінною морфологією. Так, у парі *optímus* («найкращий») і *optátus* («бажаний») при однаковій морфемній основі акцент розташовується на різних складах: у першому випадку – на антепенульtимі (*óptimus*), у другому – на пенульtимі (*optátus*), що зумовлено довготою відповідного складу. Це демонструє вплив словозмінної морфології на наголошення та підкреслює адаптивність латинського акцентного механізму до структури слова [9, с. 6].

Правило пенульtими не було одномоментним продуктом мовного розвитку, а стало результатом поетапного переходу від ініціального до кількісно-орієнтованого наголосу. Його поява засвідчує унікальну синтезу фонологічної регулярності, метричного досвіду та нормативної граматичної рефлексії. Сталість цього патерну у класичній латині та його поширення на похідні романські мови свідчать про його системну ефективність і функціональну прозорість. Особливою рисою пенульtимного правила є його здатність інтегруватися у морфологічну структуру мови, не порушуючи при цьому просодичної рівноваги слова, що забезпечувало збереження акцентного ритму навіть у складних парадигмах.

У типологічному аспекті латинське правило пенульtими виявляє спорідненість із низкою індоєвропейських мов, де наголос також визначається вагою складу. Так, у класичній грецькій мові наголос обмежений трьома останніми складами слова (т.зв. трискладовим вікном), і його розташування залежить від довготи голосних у фінальних складах, що створює структурну аналогію з латинською системою [1, 1973, с. 84–86]. У санскриті зберігається спадщина праіндоєвропейського рухомого наголосу, проте вже у ведичному періоді починає простежуватись тенденція до стабілізації акценту в межах певних морфологічних класів [5, 1916, с. 153–157]. У готській мові, навпаки, фіксація наголосу відбувається на першому

складі, що вказує на збереження архаїчного (ініціального) типу наголошення, подібного до найдавнішої латинської фази. Ці порівняльні дані дозволяють трактувати латину як перехідну ланку між ранньоіндоєвропейською мобільною акцентуацією та більш регуляризованими моделями, заснованими на фонологічних характеристиках слова. Отже, латинське правило пенульtими постає не лише як внутрішньо обумовлений структурний механізм, а й як типологічно релевантна модель, що засвідчує універсальну для мов світу схильність до фонологічної оптимізації ритму в межах морфологічної цілісності.

Фонотактична мотивація правила пенульtими ґрунтується на регулярній залежності між структурою складу та його спроможністю утримувати наголос у межах слова. У латинській мові визначення довготи або короткості складу базується на трьох основних параметрах: тривалості голосного, типі складу (відкритий чи закритий) та наявності дифтонга. Згідно з класичними граматичними уявленнями, склад вважається **довгим за природою** (*natura*) у випадку, якщо містить довгий голосний (наприклад, *ā, ē, ī*), або **довгим за позицією** (*positione*), якщо голосний передуює принаймні двом приголосним, утворюючи закритий склад (наприклад, *honéstus, cónspectus*) [8, с. 89; 1, с. 84–85]. Короткий склад, навпаки, містить короткий голосний і закінчується на голосний, тобто є відкритим (*álveus, fílius*).

Фонотактична структура латинських слів організована таким чином, що **довгота пенульtими** (передостаннього складу) виступає ключовим чинником визначення позиції наголосу. Якщо пенульtима є довгою – як за природою, так і за позицією – наголос падає саме на неї. Наприклад, у слові *honéstus* склад *nés* є закритим (закінчується на приголосний *s*), а отже довгим, тому й утримує наголос. У слові *Europaеus* дифтонг *ae* у складі рає створює довгу пенульtиму – *раé* – яка, відповідно до правила, теж є наголошеною: *Eu-ro-raé-us* [10, с. 60–61; 6].

Якщо ж пенульtима є короткою – тобто містить короткий голосний і закінчується на голосний (відкритий склад), – то вона вважається «слабкою» і не може утримати наголос. У такому разі наголос переміщується на антепенульtиму. Це можна проілюструвати на прикладах *álveus* («русло») та *fílius* («син»): у першому випадку пенульtима *ve* є відкритою і містить короткий *e*, у другому – *li* є відкритим з коротким *i*. Обидва слова демонструють переміщення наголосу на третій від кінця склад [7, с. 6–7].

Фонотактична мотивація такого розташування наголосу полягає в прагненні мови до *ритмічної стабільності*. Наголос у латині, як і в багатьох індоєвропейських мовах, тяготе до складів з більшим «фонологічним навантаженням» – тобто довгих і закритих складів, які сприймаються слухачем як ритмічні «опори» слова. Такий ритм виконує не лише акустичну, а й когнітивну функцію, полегшуючи ідентифікацію морфемної структури й забезпечуючи стабільність у флексійній парадигмі [10, с. 12–14]. Наприклад, слова *pérículum* («небезпека») і *hóminis* («людини») попри різну морфологію демонструють спільний принцип: довгота або короткість пенульtimi обумовлює, на який склад буде припадати наголос.

Фонотактична чутливість латинської акцентної системи до *кількості складів у слові та їхньої внутрішньої будови* проявляється також у тому, що в двоскладових словах (наприклад, *rátus*, *téplum*) наголос завжди падає на перший склад незалежно від його довготи. Це зумовлено тим, що у таких словах пенульtima збігається з останнім складом (*ultima*), на який, згідно з нормативною традицією, наголос не може падати. Таким чином, у багатоскладових словах розподіл наголосу залежить від фонотактичної структури пенульtimi, тоді як у коротших – зумовлений винятковим становищем *ultima* [8, с. 87; 9, с. 6].

Отже, латинська акцентологічна система реалізує механізм, в якому *довгота передостаннього складу виступає як регулятор акцентної позиції*, забезпечуючи фонологічну збалансованість та регулярність. Такий принцип наголошення не лише уніфікує акцентну модель, а й сприяє ефективному ритмічному оформленню мовного потоку, забезпечуючи оптимальний баланс між артикуляційною зручністю та просодичною організацією слова.

Питання про *семантичну мотивацію латинської акцентної структури* залишається недостатньо вивченим у лінгвістичній традиції, однак численні спостереження над латинською лексикою дають підстави стверджувати, що акцентуальні закономірності можуть мати не лише фонотактичну, а й функціонально-семантичну зумовленість. Хоча наголос у латині насамперед виконує ритміко-структурну функцію, у низці випадків його позиція виявляє кореляцію з частинимовною приналежністю, граматичним значенням або стилістичним регістром.

У латині простежуються окремі приклади пар слів із тотожною або близькою морфемною

структурою, де зміна позиції наголосу супроводжується зміною лексико-граматичної категорії. Один із показових прикладів – опозиція *óptimus* («найкращий», прикметник) і *optātus* («бажаний», дієприкметник). Обидва слова походять від дієслівної основи *optā-* («бажати»), однак *óptimus* реалізує наголос на антепенульtimi, тоді як *optātus* – на пенульtimi. Така акцентна дистинкція співвідноситься з функціональним навантаженням: перше слово репрезентує синтетичну ступеневу форму прикметника, друге – результативний дієприкметник у системі дієслівних категорій [10, с. 72; 7, с. 13].

Зміна наголосу також простежується в дієслівних формах, зокрема в активних і пасивних парадигмах. Наприклад, *ámat* («він/вона любить») має антепенультимний наголос, тоді як у формі *amātur* («його/її люблять») наголос переходить на пенультим, оскільки склад *tūr* є важким за позицією. Така переміна не є суто фонологічною, адже корелює з граматичним значенням – активність або пасивність дії, що, у свою чергу, пов'язана зі зміною синтаксичної ролі суб'єкта та об'єкта [1, с. 126].

Ще однією ілюстрацією зв'язку між акцентною структурою та семантичними/граматичними ознаками є пари на кшталт *dóminus* («пан», іменник) і *domināmus* («ми пануємо», дієслово), де зміщення наголосу зумовлене морфологічним типом: іменник має антепенультимний наголос, тоді як дієслово – пенультимний, що співвідноситься з ритмічним законом у флексійній системі дієслова. Подібним чином у парі *fácies* («обличчя») і *faciēs* («ти робиш») – незважаючи на збіг графічної форми – зміна наголосу сигналізує не лише іншу частину мови, а й іншу семантичну площину [9, с. 7].

Таким чином, у латинській мові спостерігається обмежене, але стабільне застосування наголосу як функціонального маркера, здатного сигналізувати граматичні відмінності між частинами мови, формами слова або навіть між близькими семантичними категоріями. Ці приклади дозволяють говорити про семантичну (або морфофонологічну) мотивацію наголосу, яка хоча й не є системною нормою, але демонструє потенціал латинської акцентної системи до реалізації диференціальних функцій у межах лексичної та граматичної структури мови.

Типологія латинського наголосу в системі індоєвропейських мов. У загальноіндоєвропейському контексті латинська акцентна система

становить інтерес як приклад мови, що пройшла шлях від рухомого праїндоевропейського наголосу до фіксованої, але умовно позиційної моделі. Рухомий наголос, характерний для ранніх індоевропейських мов, передбачав, що позиція наголосу змінювалася залежно від граматичної форми, морфемної структури чи синтаксичного контексту. Така система зберігається, наприклад, у ведичному санскриті, де наголос може переміщуватися в межах парадигми (*pitā́* – «батько», *pitṛám* – «батька», *pitṛbhyas* – «батькам»), що засвідчує спадковість індоевропейської акцентної мобільності [5, с. 154–156].

На відміну від цього, латинь формує *кількісно-умовну акцентну систему*, де розташування наголосу залежить не від морфології, а від фонологічної ваги пенульtimi – її довготи чи короткості. Такий тип наголосу поєднує ознаки фіксованого (наголос завжди в межах останніх трьох складів) й умовно змінного патерну, оскільки позиція наголосу варіюється в залежності від фонотактики слова. Саме це робить латинь проміжним типом у типологічній шкалі між строго фіксованим (як у готській – наголос на першому складі: *áins*, *háus*) та рухомим наголосом (як у санскриті або грецькій) [7, с. 8; 10, с. 102].

У давньогрецькій мові наголос також залежить від довготи фінального складу, однак реалізується у межах так званого трьохскладового вікна (триметра), з урахуванням кількості мор. Наприклад, у слові *didōmi* («я даю») наголос падає на антепенульtиму, тоді як у *didōsei* («він/вона дає») – на пенульtиму, що пов'язано з довготою останнього складу [1, с. 84–86]. Це принципово відрізняється від латинської системи, де кількісна характеристика пенульtimi є вирішальною, а *ultima* – завжди виключена з наголошення.

У германських мовах, таких як готська чи давньоанглійська, наголос, навпаки, фіксується на першому складі, незалежно від довготи чи морфології: *háusjan* («чути»), *fiskaz* («риба») – що вказує на архаїчний тип із тенденцією до ініціального акцентування, ймовірно, пов'язаний із прото-германською редукацією ненаголошених складів [Ringe, с. 127].

Отже, латинський наголос посідає проміжне місце в індоевропейській типології: він не є повністю фіксованим, як у германських мовах, але й не є вільно мобільним, як у санскриті чи грецькій. Його положення визначається *фонологічною вагою*, що наближує латину до мов

із *просодично умовною акцентуацією*, де ритміко-структурна оптимальність переважає над морфологічною варіативністю. Цей тип є показовим для мов, що прагнуть рівноваги між енергетичним розподілом усередині слова і нормативним сприйняттям наголошеної форми.

Висновки. Латинська акцентологія демонструє високу ступінь структурної впорядкованості, в основі якої лежить фонотактична організація слова. Правило пенульtimi, що визначає місце наголосу на передостанньому складі у разі його довготи, або на антепенульtimi – за умови короткості пенульtimi, є результатом тривалого еволюційного процесу. Цей процес виявляє тісний зв'язок між фонологічною формою та просодичною структурою, що дозволяє розглядати латинський наголос як функціональну категорію з високою ступінню передбачуваності. Фонотактика, зокрема принципи структурної ваги складу, постає не лише як формальний чинник, а як засіб ритмічної організації мовлення, що сприяє його чіткому сприйняттю та відтворенню.

Разом із тим, попри домінування фонологічного компонента, спостерігається наявність семантичних і граматичних кореляцій, які можуть виконувати вторинну роль у мотивації акцентної структури. Хоча семантична мотивація не має системного характеру, окремі паралелі між позицією наголосу та функціональним розрізненням лексичних одиниць (зокрема частин мови або граматичних форм) свідчать про потенційну взаємодію між ритміко-фонологічними та когнітивно-семантичними механізмами. Це відкриває перспективу для подальшого вивчення латинського наголосу не лише як фонологічного явища, а й як інструменту, що бере участь у смислотворенні.

Результати дослідження окреслюють напрямки подальших розвідок, серед яких перспективним видається аналіз акцентних закономірностей у церковній латині як модифікованій формі класичної норми, адаптованій до специфіки усного культового мовлення. Не менш важливою є екстраполяція результатів на романські мови, в яких збереглися відголоски латинського пенульtimного патерну в поєднанні з новими фонологічними тенденціями. Типологічне вивчення спадковості латинської акцентуації у нових мовних системах дозволить глибше осмислити механізми трансформації просодичних структур у процесі історичного розвитку.

Список літератури:

1. Allen, W. S. *Accent and Rhythm: Prosodic Features of Latin and Greek*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. 186 p.
2. Apoussidou D., Boersma P. Comparing two Optimality-Theoretic learning algorithms for Latin stress. *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. 2004. Vol. 30. P. 1–12.
3. Fortson B. W. *Language and Rhythm in Plautus: Synchronic and Diachronic Studies*. Berlin: De Gruyter, 2008. 264 p.
4. Latin Stack Exchange. When did Old Latin develop initial stress?. URL: <https://latin.stackexchange.com/questions/15627> (viewed 24.06.2025).
5. Macdonell, A. A. *A Vedic Grammar for Students*. Oxford: Clarendon Press, 1916. 424 p.
6. Mackenzie I. E. Word Stress in Latin. URL: <https://www.staff.ncl.ac.uk/i.e.mackenzie/latstress.htm> (viewed 24.06.2025).
7. Mester A. R. The Quantitative Trochee in Latin. *Natural Language & Linguistic Theory*. 1994. Vol. 12, No. 1. P. 1–61.
8. Priscianus. *Institutiones grammaticae*. Leipzig: Teubner, 1855. 627 p.
9. Pultrová L. From Proto-Indo-European to Classical Latin Accent. 2011. URL: <https://www.academia.edu/12345678> (viewed 24.06.2025).
10. Ryan K. *Phonological Weight*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 252 p.

Hromko T. V. PHONOTACTIC AND SEMANTIC MOTIVATION OF THE PENULTIMATE RULE IN LATIN ACCENTOLOGY

This article presents a comprehensive analysis of the phonotactic and semantic motivation behind the Latin penultimate stress rule, which stipulates that word stress falls on the penultimate syllable depending on its syllabic weight. The study is grounded in phonological and comparative-historical approaches to Latin accentuation and aims to uncover the internal mechanisms of its formation. The author traces the historical evolution of Latin stress from a free (initial) pattern to a constrained (quantitative-conditional) type, which, in Classical Latin, culminated in a system characterized by phonological regularity, normative codification, and metrical practice.

Particular attention is devoted to the phonotactic structure of Latin words. The analysis emphasizes the role of syllable quantity in the penultimate position as a factor of rhythmic stability in speech, serving as a functional mechanism for language perception and production. It is argued that Latin stress patterns are governed by a well-defined system of syllable weight (open vs. closed syllables, diphthongs, positional lengthening of vowels), which ensures a predictable accentual pattern. The study demonstrates how the phonological organization of Latin lexemes contributes to the rhythmic coherence of individual words and utterances, and how this organization is either preserved or transformed in the development of the Romance languages.

*The article also explores the question of semantic motivation in accentual structure. Through the analysis of Latin word pairs with differing stress placement (e.g., *optīmus* as “the best” vs. *optātus* as “desired”), the study examines whether accent position influences semantic differentiation. It is found that although the penultimate rule is primarily phonological, in certain cases it may correlate with grammatical function or derivational type, contributing to distinctions between parts of speech. Examples are provided where stress reflects syntactic or functional roles within sentence structures; however, such instances are not systematic and appear secondary to phonological conditioning.*

Typologically, Latin stress is characterized as a fixed, quantity-sensitive pattern, in contrast to mobile accentual systems in Sanskrit or Ancient Greek. This comparison allows Latin to be positioned within the broader Indo-European context as a language with an optimized phonological mechanism for stress assignment. The significance of the Latin stress model is highlighted as a structural influence on Romance languages, particularly Italian, French, and Spanish, where penultimate stress inheritance or adaptation is evident.

The findings of the study open new perspectives for further development of accentological models within phonological typology and for the examination of rhythmic structures grammaticalization processes in Ecclesiastical Latin and its variants. Moreover, it invites comparative analysis between Latin and other fixed-stress Indo-European systems, as well as engagement with contemporary diachronic linguistic trends that interpret phonological transparency as a factor of linguistic stability.

Key words: Latin language, penultimate stress, phonotactics, syllable quantity, semantic motivation, phonology, accentology, Indo-European languages, stress typology, Romance languages.